Ćwiczenie 27(A, B)

UKŁADY CYFROWE

Część A: ***Projektowanie i symulacja komputerowa układów logicznych***

Część B: ***Badania laboratoryjne wybranych układów cyfrowych***

Spis treści

I. Podstawowe zagadnienia z teorii układów cyfrowych

1. Wstęp

Muzyka na płytach fonograficznych jest zapisana w formie kanaliku o zmiennym urzeźbieniu. Ruch igły prowadzonej przez kanalik odbywa się w sposób ***ciągły*** ale ze zmieniającą się amplitudą i częstotliwością - odzwierciedlając zapisane frazy muzyczne. Tak zarejestrowany sygnał może przybierać praktycznie dowolne wartości z pewnego szerokiego zakresu i nazywany jest ***sygnałem analogowym***.

W przeciwieństwie, muzyka na dyskach kompaktowych jest zapisana w formie pewnego wzoru składającego się z płaskich obszarów oraz dziur, które albo odbijają światło albo nie. Tak zarejestrowany sygnał nazywany jest ***sygnałem dyskretnym*** albo ***sygnałem cyfrowym***. Sygnał cyfrowy przybiera wyłącznie dwie wartości.

Elektroniczne układy cyfrowe służą do przetwarzania sygnałów cyfrowych. Ich podstawowym elementem jest tranzystor pracujący jako przełącznik. Działanie takiego tranzystora ma charakter impulsowy - znajduje się on, na przemian, albo w ***stanie włączenia*** - ang. ***ON*** (tranzystor nasycony), albo w ***stanie wyłączenia*** - ang. ***OFF*** (tranzystor odcięty). **Rys. 1.1** przedstawia pracę tranzystora w układzie przełącznika dwustanowego.

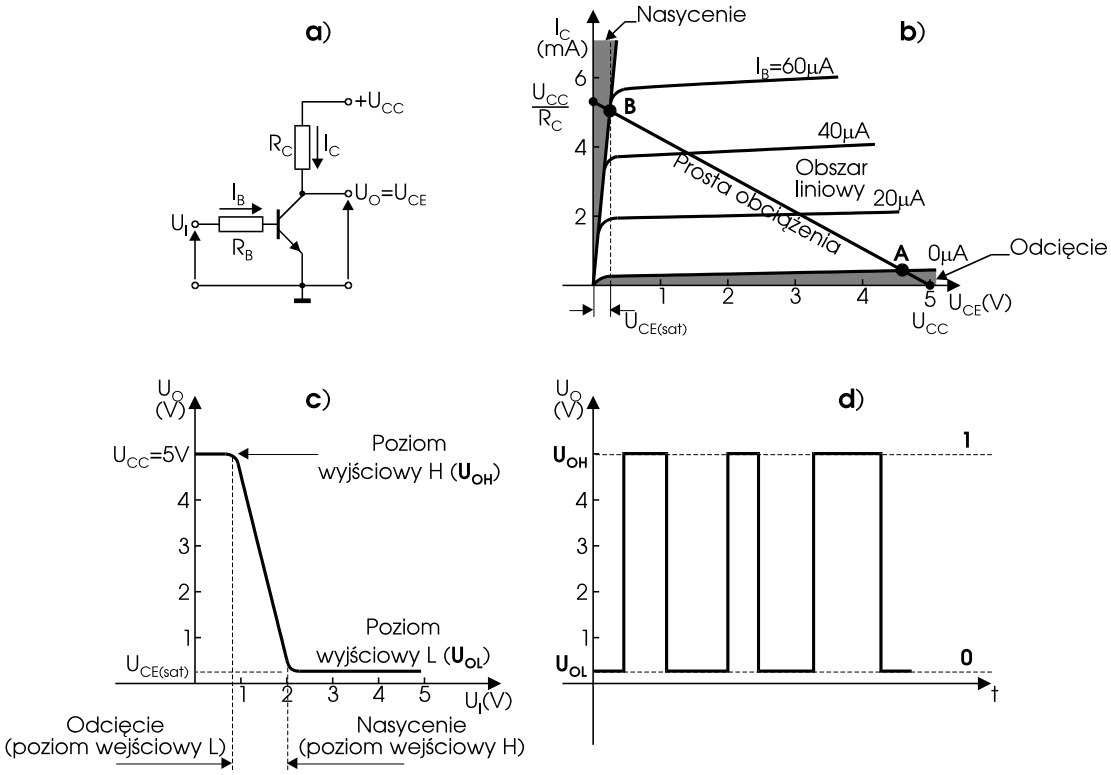

Rys. 1.1 Tranzystor jako przełącznik: a) schemat układu, b) obszary pracy tranzystora, c) charakterystyka przejściowa, d) sygnał cyfrowy.

Gdy do wejścia układu z **rys. 1.1** *jest doprowadzone napięcie* $U_I < 0{,}7V$, *czyli niski poziom napięcia, wówczas tranzystor* **nie przewodzi** *(jest odcięty - punkt pracy* **A***) i na jego kolektorze występuje napięcie bliskie* U_{CC} *, czyli wysoki poziom napięcia -* U_{OH} *. Jeżeli natomiast napięcie wejściowe* U_I *ma odpowiednio dużą wartość, czyli na wejściu występuje wysoki poziom napięcia, to tranzystor* **przewodzi** *(jest nasycony - punkt pracy* **B***) i na jego kolektorze występuje napięcie nasycenia* $U_{CE(sat)}$, *czyli niski poziom napięcia -* U_{OL} *. Tranzystor w tym układzie pracuje jak typowy przełącznik dwustanowy (****OFF*** *-* ***ON****) którego kontaktami są końcówki emitera i kolektora. Rezystancja pomiędzy kolektorem i emiterem zmienia się, przy przejściu od stanu wyłączenia do stanu włączenia, od wartości powyżej* 5MΩ *do wartości poniżej* 50Ω*. Z przebiegu charakterystyki przejściowej układu wyraźnie widać odwrócenie poziomów napięć na wyjściu w stosunku do wejścia układu. Układ o takim rodzaju pracy jest nazywany* **inwerterem**. *Inwerter stanowi najbardziej elementarny komponent scalonych układów cyfrowych.*

Wysoki poziom napięcia wyjściowego $\mathbf{U_{OH}}$ (tranzystor wyłączony) odpowiada stanowi logicznemu **HIGH** albo **1**, natomiast niski poziom napięcia wyjściowego $\mathbf{U_{OL}}$ (tranzystor włączony)

odpowiada stanowi logicznemu **LOW** albo **0**. Wartości napięć wyjściowych, przedstawionych na charakterystyce przejściowej, odpowiadające stanowi logicznemu **1** oraz **0** (około 5V oraz około 0,2V) są typowe dla zdecydowanej większości **układów cyfrowych**.

Obecnie, w coraz szerszym zakresie, **technika analogowa** jest zastępowana przez **technikę cyfrową**, szczególnie w tych urządzeniach (systemach), gdzie wszelkiego rodzaju ***dane*** muszą być zgromadzone w ***pamięci***. Zaletą systemów cyfrowych jest zdolność do przetwarzania danych wejściowych (np. przez dokonanie obliczeń), do podejmowania decyzji (np. przez wypracowanie sygnałów sterowania) oraz do wyświetlania komunikatów w postaci liczb i/lub liter. ***Przetwarzanie informacji*** jest bardzo znaczącym składnikiem wszystkich gałęzi nauki i techniki.

Układy cyfrowe potrafią przetwarzać sygnały cyfrowe w sposób prosty i jednocześnie niezwykle szybko. Automatyka, robotyka, komputery, telekomunikacja - to dziedziny techniki w których obserwujemy najbardziej gwałtowny rozwój, głównie dzięki stosowaniu coraz nowszych generacji układów cyfrowych, za każdym razem szybszych i o większym stopniu scalenia. Pojedynczy chip 64-bitowego mikroprocesora *Pentium* zawiera 3,2 miliona tranzystorów i może być taktowany zegarem o częstotliwości 100MHz. Układy o tej skali scalenia nazywają się układami **VLSI** *(*ang. ***V****ery* ***L****arge* ***S****cale* ***I****ntegration).*

2.Funkcje logiczne

Teoria układów cyfrowych, traktowanych jako układy logicznego działania, opiera się na dwuelementowej **algebrze Boole'a**. Zastosowanie zasad i praw tej algebry umożliwia wykonanie analitycznej syntezy skomplikowanych funkcji logicznych i zbudowanie odpowiadających im schematów logicznych układów cyfrowych. Przykładowo, procesor jest sprzętową (układową) realizacją swojej własnej listy rozkazów.

Funkcją logiczną nazywa się funkcję, której argumenty (zmienne logiczne) oraz sama funkcja mogą przybierać tylko jedną z dwu wartości, np. **0** (inaczej ang. *FALSE* - czyli **Fałszywe)** lub **1** (inaczej ang. *TRUE* - czyli **Prawdziwe**). Argumenty funkcji oznaczamy zazwyczaj literami **A**, **B**, **C**, **....** Wartości argumentów funkcji logicznej odpowiadają **stanom wejść** układu cyfrowego, a wartości samej funkcji - **stanom wyjść** tego układu.

Funkcja logiczna może być zadana za pomocą **opisu słownego**, tablicy wartości funkcji - tzw. **tablicy prawdy** (ang. *truth table*), analitycznie w postaci **wyrażenia algebraicznego** (równania boolowskiego) lub graficznie za pomocą **symboli logicznych**. Sposoby wyrażania funkcji logicznych przedstawiono w **tablicy 2.1**.

Tablica 2.1 Sposoby wyrażania funkcji logicznych

<table>
<tr><td>Opis słowny</td><td>Iloczyn logiczny argumentów A i B jest równy 1, gdy A=1 i B=1</td></tr>
<tr><td>Tablica prawdy - Truth table
Zawiera wszystkie kombinacje możliwych stanów wejść układu logicznego i odpowiadające im stany wyjścia tego układu. Liczba stanów układu jest równa 2^n, gdzie n jest liczbą wejść układu.</td><td><table><tr><th>A</th><th>B</th><th>Y</th></tr><tr><td>0</td><td>0</td><td>0</td></tr><tr><td>0</td><td>1</td><td>0</td></tr><tr><td>1</td><td>0</td><td>0</td></tr><tr><td>1</td><td>1</td><td>1</td></tr></table></td></tr>
<tr><td>Wyrażenie algebraiczne
(czytaj: A i B równa się Y)</td><td>A • B = Y</td></tr>
<tr><td>Symbol logiczny
(nazwa skrótowa - AND)</td><td> 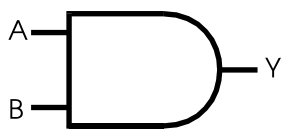
</td></tr>
</table>

Podstawowymi funkcjami logicznymi są: **AND** (iloczyn logiczny), **OR** (suma logiczna) oraz **NOT** (negacja). Za ich pomocą można opisać dowolnie skomplikowany układ logiczny.

3. Bramki logiczne

Bramki logiczne - ang. *gates* (nazywane także *funktorami logicznymi*) są najprostszymi układami cyfrowymi realizującymi elementarne funkcje logiczne. Służą one do budowy układów logicznych o większej złożoności. Podstawowe bramki logiczne, ich nazwy, symbole graficzne, opis algebraiczny oraz tablice prawdy przedstawiono w **tablicy 3.1**.

Tablica 3.1 Podstawowe bramki logiczne

FUNKCJA LOGICZNA	SYMBOL LOGICZNY	WYRAŻENIE ALGEBRAICZNE	TRUTH TABLE		
			Inputs		Output
			A	B	Y
AND	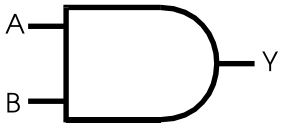	$A \cdot B = Y$	0 0 1 1	0 1 0 1	0 0 0 1
OR	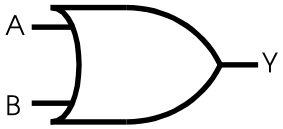	$A + B = Y$	0 0 1 1	0 1 0 1	0 1 1 1
NOT *(Inverter)*	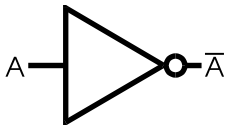	$A = \overline{A}$	0 1		1 0
NAND	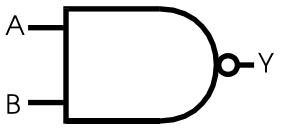	$\overline{A \cdot B} = Y$	0 0 1 1	0 1 0 1	1 1 1 0
NOR	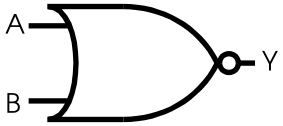	$\overline{A + B} = Y$	0 0 1 1	0 1 0 1	1 0 0 0
XOR	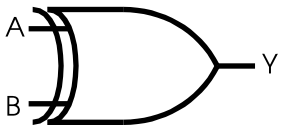	$A \oplus B = Y$	0 0 1 1	0 1 0 1	0 1 1 0
XNOR	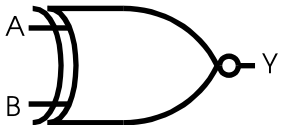	$\overline{A \oplus B} = Y$	0 0 1 1	0 1 0 1	1 0 0 1

Bramki **AND**, **OR**, **NOT** tworzą tzw. ***funkcjonalnie pełny*** zestaw elementów. Oznacza to, że można z nich zbudować dowolnie złożony układ logiczny.

Za pomocą wyłącznie bramek **NAND** albo wyłącznie bramek **NOR** można także zrealizować dowolnie złożoną funkcję, w tym również funkcje podstawowe **AND**, **OR**, **NOT**. Z tego powodu mówimy, że bramki **NAND** i **NOR** oddzielnie tworzą tzw. ***minimalny*** zestaw ***funkcjonalnie pełny***. W pierwszej chwili może się wydawać, że stosowanie funktorów **NAND** lub **NOR** do realizacji prostych funkcji **iloczynu**, **sumy** i **negacji** jest niepotrzebne i tylko komplikuje postawione zadanie. W praktyce okazuje się, że zalety stosowania jednoelementowego zbioru do realizacji dowolnej funkcji logicznej są bardzo duże. Przeglądając katalogi producentów układów cyfrowych można z łatwością zauważyć, że najszerszą ofertę stanowią bramki **NAND**, gdyż są one najchętniej stosowane przez użytkowników (można powiedzieć, że bramka **NAND** jest bramką uniwersalną).

Bramki **XOR** oraz **XNOR**, ze względu na swoją specyfikę, służą do budowy układów arytmetycznych (sumatory binarne) oraz układów detekcji błędów przesyłu informacji cyfrowej (układy z kontrolą bitu parzystości).

Bramki, jako układy cyfrowe o niezbyt złożonej strukturze, należą do układów o małej skali scalenia, tzw. **SSI** *(*ang. ***S**mall **S**cale **I**ntegration)*.

4. Projektowanie układów logicznych

Jednym z najbardziej fascynujących aspektów **elektroniki cyfrowej** jest możliwość konstrukcji układów o prostej "mentalności", ale zdolnych do przetwarzania informacji z niezwykle dużą (w porównaniu z człowiekiem) prędkością. Typowy komputer potrafi wykonać tysiące **dodawań** 10-cio pozycyjnych liczb w ciągu sekundy.

Zagadnienie projektowania układów logicznych sprowadza się do utworzenia schematu układu, zawierającego odpowiednio połączone bramki logiczne, zdolnego do zrealizowania pożądanej funkcji logicznej.

Proces projektowania rozpoczyna się od **opisu słownego** funkcji logicznej lub od **tablicy prawdy**. W kolejnych etapach projektant określa funkcję logiczną w postaci **wyrażenia algebraicznego** (równania boolowskiego), przekształca je do postaci **minimalnej** (najprostszej), a następnie, bezpośrednio z uproszczonego równania rysuje **schemat układu** używając bramki **AND**, **OR**, **NOT**. W praktyce taki schemat wymaga najczęściej **przekształcenia** w realizację układową złożoną wyłącznie z bramek **NAND**. Przedstawiony sposób postępowania odnosi się do projektowania niezbyt złożonych układów logicznych.

4.1 Podstawowe prawa algebry Boole'a

Prawie 100 lat przed pierwszym cyfrowym komputerem, George Boole, angielski matematyk (1815-1864), sformułował matematyczne reguły analizy zdań logicznych (zdania mogą być wyłącznie **prawdziwe/fałszywe**, *true/false*). Określenia ***TRUE*** i ***FALSE*** stanowią, historycznie biorąc, pierwszy rodzaj klasyfikacji dwustanowej. **Algebra Boole'a** umożliwia manipulowanie binarnymi zmiennymi **1**, **0** za pomocą związków logicznych **AND**, **OR**, **NOT**. Spośród wielu praw algebry Boole'a podstawowe znaczenie w zastosowaniu do teorii układów cyfrowych mają prawa i tożsamości przedstawione w **tablicy 4.1**.

Tablica 4.1 Podstawowe prawa i tożsamości Algebry Boole'a

		Wzór odniesiony do **iloczynu logicznego**	Wzór odniesiony do **sumy logicznej**
Prawa	przemienności	$A \cdot B = B \cdot A$	$A + B = B + A$
	łączności	$A \cdot (B \cdot C) = (A \cdot B) \cdot C$	$A + (B + C) = (A + B) + C$
	rozdzielczości	$A \cdot (B + C) = A \cdot B + A \cdot C$	$A + B \cdot C = (A + B) \cdot (A + C)$
	De Morgana	$\overline{A \cdot B \cdot \ldots} = \overline{A} + \overline{B} + \ldots$	$\overline{A + B + \ldots} = \overline{A} \cdot \overline{B} \cdot \ldots$
Tożsamości	podstawowe	$A \cdot 0 = 0$ $A \cdot 1 = A$ $A \cdot \overline{A} = A$ $A \cdot \overline{A} = 0$	$A + 1 = 1$ $A + 0 = A$ $A + \overline{A} = A$ $A + \overline{A} = 1$
	dodatkowe	$A \cdot (A + B) = A$ $A + \overline{A} \cdot B = A + B$ $(A + B) \cdot (\overline{A} + B) = B$	$A + \overline{A} \cdot B = A$ $A \cdot (\overline{A} + B) = A \cdot B$ $A \cdot B + \overline{A} \cdot B = B$

Symbolem "$\cdot$" oznacza się operację iloczynu logicznego **AND**, symbolem "**+**" oznacza się operację sumy logicznej **OR**, symbolem "–" oznacza się operację negacji **NOT**.

Zależności przedstawione w **tablicy 4.1** wykorzystuje się przy przekształcaniu wyrażeń opisujących złożone funkcje logiczne o wielu zmiennych w celu otrzymania ich w możliwie

najprostszej postaci końcowej, a co za tym idzie, prostszej realizacji układowej. Proces ten jest określany jako *minimalizacja funkcji logicznej*.

4.2 Układanie równań boolowskich i ich przekształcanie do postaci minimalnej

Postawienie zadania zbudowania układu logicznego polega najczęściej na **opisie słownym**, od którego przechodzi się następnie do określenia **tablicy prawdy**. Na podstawie tablicy prawdy można w sposób rutynowy ułożyć **równania boolowskie** opisujące w sposób algebraiczny działanie logiczne układu. Postępowanie to zostanie zilustrowane w formie przykładu.

> **PRZYKŁAD:** W samolocie, dla zwiększenia poziomu ufności, zastosowano potrójne systemy czujników. Zaprojektować układ logiczny uruchamiający automatycznego pilota wyłącznie wtedy, gdy co najmniej dwa z tych systemów są aktywne. *Tekst powyższy jest typowym **opisem słownym** pewnego zadania logicznego.*

Systemy czujników oznaczmy literami A, B, C. Są to **zmienne** funkcji logicznej czyli **wejścia** układu logicznego. Stanowi aktywnemu czujnika przypisujemy poziom **1** (***Prawdziwy*** - *TRUE*), w przeciwnym wypadku - poziom **0** (***Fałszywy*** - *FALSE*).

Sygnał uruchamiający automatycznego pilota oznaczmy literą Y. Jest to **wartość** funkcji logicznej czyli **wyjście** układu logicznego. Sygnałowi uruchomienia automatycznego pilota przypisujemy poziom **1** (***Prawdziwy*** - *TRUE*), w przeciwnym wypadku - poziom **0** (***Fałszywy*** - *FALSE*).

Inputs			Output
A	**B**	**C**	**Y**
0	0	0	0
0	0	1	0
0	1	0	0
0	**1**	**1**	**1**
1	0	0	0
1	0	**1**	**1**
1	**1**	0	**1**
1	**1**	**1**	**1**

Określamy **tablicę prawdy** układu logicznego wypisując wszystkie możliwe kombinacje stanów wejść i odpowiadające im stany wyjścia (zgodnie z logiką zawartą w opisie słownym).

Każdą funkcję logiczną można przedstawić w postaci rozłożonej na tzw. ***składniki jedynki***. Postać uzyskana w wyniku rozkładu na *składniki jedynki* jest nazywana **postacią kanoniczną sumy**.

Kanoniczną postać sumy można otrzymać na podstawie **tablicy prawdy**, biorąc pod uwagę jedynie te wiersze, dla których **Y=1** i przypisując wartościom **1** - zmienne niezanegowane, a wartościom **0** - negacje zmiennych. Postępując zgodnie z powyższą receptą otrzymamy dla naszej tablicy prawdy **równanie boolowskie**, które w sposób algebraiczny opisuje zadany problem logiczny:

$$Y = \overline{A}BC + A\overline{B}C + AB\overline{C} + ABC$$

Równanie to poddamy teraz procesowi **minimalizacji funkcji logicznej**. Minimalizacja funkcji logicznej polega na takim przekształceniu postaci kanonicznej funkcji, zgodnie z zasadami **algebry Boole'a**, aby uzyskać możliwie najprostszy jej zapis. Każde uproszczenie równania boolowskiego umożliwia łatwiejszą realizację układową funkcji - przy użyciu mniejszej liczby elementarnych bramek logicznych. *Metoda przekształcania wyrażeń algebraicznych jest metodą intuicyjną, istnieją również inne metody minimalizacji funkcji logicznej (sformalizowane), o których nie będziemy tutaj mówić*. Spróbujmy przekształcić nasze równanie stosując prawa i tożsamości algebry Boole'a:

$$Y = \overline{A}BC + A\overline{B}C + AB\overline{C} + ABC = BC(\overline{A} + A) + A\overline{B}C + AB\overline{C} = BC + A\overline{B}C + AB\overline{C} =$$
$$= B(C + A\overline{C}) + A\overline{B}C = B(C + A) + A\overline{B}C = BC + AB + A\overline{B}C = BC + A(B + \overline{B}C) =$$
$$= BC + A(B + C) = BC + AB + AC$$

4.3 Realizacja układowa funkcji boolowskiej na bramkach AND, OR, NOT

Dysponując równaniem boolowskim opisującym logikę układu można bezpośrednio narysować schemat układu wykorzystując do tego celu bramki podstawowe **AND**, **OR**, **NOT**. Na **rys. 4.1** przedstawiono dwie realizacje układowe dotyczące naszego przykładu, które narysowano na podstawie równania pełnego i zminimalizowanego.

$Y = \overline{A}BC + A\overline{B}C + AB\overline{C} + ABC$	$Y = BC + AB + AC$
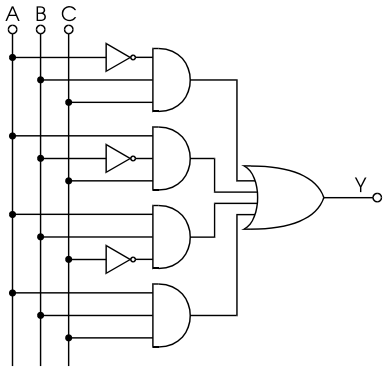	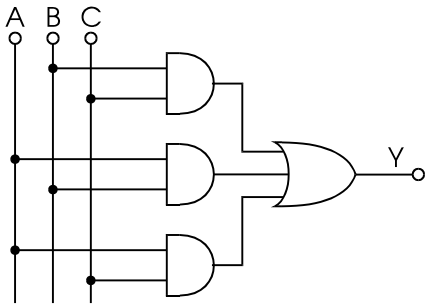

Rys. 4.1 Realizacje układowe równań boolowskich z zastosowaniem bramek **AND, OR**, **NOT**

Jak łatwo zauważyć, schemat układu wykonany na podstawie funkcji uproszczonej zawiera mniej bramek i jego realizacja praktyczna jest na pewno prostsza i tańsza.

4.4 Realizacja układowa funkcji boolowskiej na bramkach NAND

Bramki **NAND** stosowane są do budowy układów cyfrowych częściej niż bramki AND, OR, NOT. Są one bowiem pod względem układowym lepsze, zapewniając stałość poziomów sygnału wyjściowego. Ponadto bramki **NAND** są **bramkami uniwersalnymi**, gdyż przy ich pomocy można zrealizować dowolny system cyfrowy. Dla wykazania, że każda funkcja boolowska może być zrealizowana za pomocą bramek **NAND** wystarczy wykazać, że operacje logiczne **AND**, **OR**, **NOT** dają się zrealizować przez układy zawierające wyłącznie bramki **NAND**. W **tablicy 4.2** przedstawiono **NAND**-owe realizacje układowe operacji AND, OR, NOT wraz z wyrażeniami algebraicznymi opisującymi przejście sygnału cyfrowego od wejścia układu do jego wyjścia.

Tablica 4.2 Funkcje logiczne **AND**, **OR**, **NOT** w realizacji układowej z bramek **NAND**

AND	**OR**	**NOT** *(inverter)*
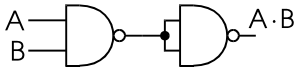	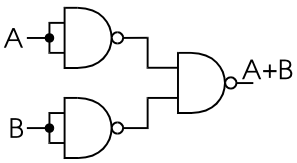	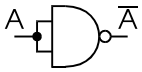
$\overline{\overline{A \cdot B}} = A \cdot B$	$\overline{\overline{A} \cdot \overline{B}} = \overline{\overline{A + B}} = A + B$	$\overline{A \cdot A} = \overline{A}$

Aby zrealizować funkcję boolowską za pomocą bramek **NAND**, zastosować można prostą **metodę przekształcania schematów logicznych**. Metoda ta wymaga co prawda narysowania dwu schematów logicznych przed otrzymaniem właściwego schematu realizacji **NAND**-owej, lecz jest ona w sumie bardzo prosta:

1. Na podstawie danego równania boolowskiego rysujemy schemat logiczny zawierający bramki **AND**, **OR**, **NOT**.

2. Rysujemy drugi schemat logiczny, w którym każą z bramek **AND**, **OR**, **NOT** zastępujemy przez układ równoważny, zbudowany z bramek **NAND**, zgodnie z **tablicą 4.2**.

3. Usuwamy ze schematu wszystkie pary kaskadowo połączonych **inwerterów** (gdyż jak wiadomo $\overline{\overline{A}} = A$). Otrzymany schemat jest poszukiwaną realizacją typu **NAND**.

Dla naszego przykładu przekształcimy zminimalizowaną wersję schematu logicznego z **rys. 4.1** w realizację **NAND**-ową. Przekształcenie to przedstawiono na **rys. 4.2**. Na rysunku tym zacieniowano kaskadowo połączone inwertery, które ostatecznie zostały usunięte.

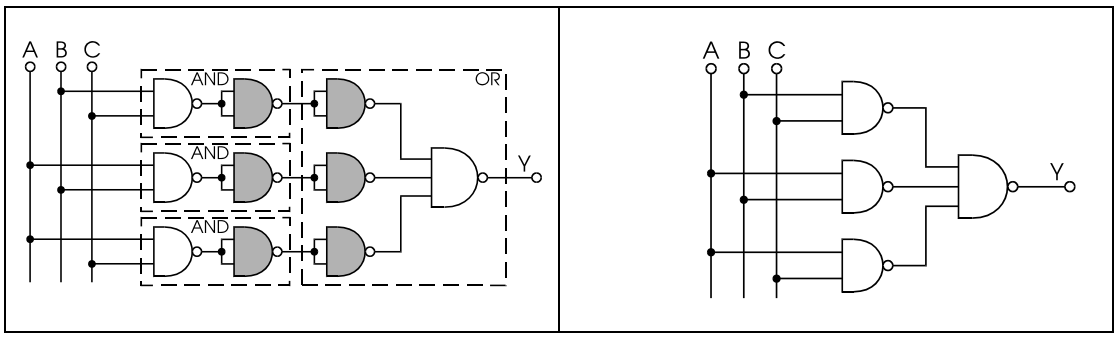

Rys. 4.2 Realizacja układowa z zastosowaniem bramek NAND

5. Liczby i kody binarne

Liczby binarne

W **systemie dziesiętnym** liczba jest reprezentowana przez ***wartość*** i ***pozycję*** cyfry. O dziesiętnym systemie liczbowym mówimy, iż posiada ***podstawę 10***, gdyż używa się w nim 10 cyfr, a ***wagi*** pozycji cyfr są równe potęgom 10. Przykładowo, liczba **503,14** w zapisie dziesiętnym oznacza:

$$(503,14)_{10} = 5\times10^{2} + 0\times10^{1} + 3\times10^{0} + 1\times10^{-1} + 4\times10^{-2}$$

Innym systemem liczbowym jest **system binarny**. Cyfry w tym systemie przybierają dwie możliwe wartości **1** i **0**. System posiada ***podstawę 2***, a ***wagi*** pozycji cyfr sa równe potęgom 2. Przykładowo, liczba **11010,11** w zapisie binarnym oznacza:

$$(11010,11)_{2} = 1\times2^{4} + 1\times2^{3} + 0\times2^{2} + 1\times2^{1} + 0\times2^{0} + 1\times2^{-1} + 1\times2^{-2} = (26,75)_{10}$$

Jak łatwo zauważyć, **binarny system** zapisu liczb odpowiada w sposób naturalny zmiennym występującym w **układach cyfrowych**. Systemy cyfrowe (np. komputery) wykonują wszelkie operacje logiczne i arytmetyczne wyłącznie na poziomie zapisu binarnego.

W technice cyfrowej, szczególnie przy pracy z komputerem (np. przy programowaniu) duże znaczenie praktyczne posiada jeszcze jeden system zapisu liczb, tzw. **system heksadecymalny** (o podstawie 16). Zaletą systemu heksadecymalnego jest czterokrotne skrócenie zapisu, z natury bardzo długich liczb binarnych. System heksadecymalny używa 16 cyfr: 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, A, B, C, D, E, F. Przykładowo, liczba **B65F** w zapisie heksadecymalnym oznacza:

$$(\mathrm{B65F})_{16} = 11\times16^{3} + 6\times16^{2} + 5\times16^{1} + 15\times16^{0} = (46687)_{10}$$

Tablica 5.1 Systemy liczbowe

Decimal	Binary	Hexadecimal
0	0	0
1	1	1
2	10	2
3	11	3
4	100	4
5	101	5
6	110	6
7	111	7
8	1000	8
9	1001	9
10	1010	A
11	1011	B
12	1100	C
13	1101	D
14	1110	E
15	1111	F
16	10000	10
17	10001	11
18	10010	12
19	10011	13
20	10100	14

Zestawienie pierwszych dwudziestu liczb zapisanych w omówionych systemach liczbowych przedstawiono w **Tablicy 5.1**.

Konwersja z systemu binarnego na heksadecymalny jest łatwa do przeprowadzenia, jeśli podzielić liczbę binarną na grupy liczące po cztery cyfry, zaczynając od cyfry o najmniejszej wadze, np:

$$\overset{\boldsymbol{2}}{(..10}\ \overset{\boldsymbol{C}}{1100}\ \overset{\boldsymbol{6}}{0110}\ \overset{\boldsymbol{B}}{1011})_2 = (2C6B)_{16} = (11371)_{10}$$

$$\overset{\boldsymbol{F}}{(1111}\ \overset{\boldsymbol{F}}{1111})_2 = (FF)_{16} = (255)_{10}$$

$$\overset{\boldsymbol{F}}{(1111)}_2 = (F)_{16} = (15)_{10}$$

Bit, Bajt, Słowo

Pojedyncza cyfra binarna jest nazywana **bitem** (ang. *bit*). Informacja w systemach cyfrowych ma charakter uporządkowany i jest reprezentowana przez sekwencję bitów. Sekwencja 8-bitowa jest nazywana **bajtem** (ang. *byte*). Liczba bitów w sekwencji ***danych*** (ang. *data*) przetwarzanych przez określony typ komputera jest nazywana **słowem** (ang. *word*). Komputery przetwarzają ***dane*** w **słowach** 8, 16, 32, 64-bitowych. Najbardziej znaczący (o największej wadze) bit w słowie określa się jako **MSB** (ang. ***M**ost **S**ignificant **B**it*), a najmniej znaczący bit - jako **LSB** (ang. ***L**east **S**ignificant **B**it*). Przykładowe słowo 8-bitowe z zaznaczonymi wagami bitów przedstawiono poniżej.

2^7	2^6	2^5	2^4	2^3	2^2	2^1	2^0
1	**1**	**0**	**1**	**0**	**0**	**1**	**0**
MSB							**LSB**

Warto zauważyć, że za pomocą słowa 8-bitowego można wyrazić $2^8 = 256$ różnych informacji.

Kody binarne

Dla wygody komunikacji między światem cyfrowym (np. komputerem), który akceptuje wyłącznie liczby binarne, a człowiekiem, przyzwyczajonym raczej do obcowania z liczbami dziesiętnymi stosuje się rozmaite sposoby wzajemnej konwersji tych dwu rodzajów zapisów.

Jednym z najprostszych sposobów jest **kodowanie** każdej cyfry dziesiętnej poprzez zastąpienie jej 4-bitową reprezentacją binarną. Ponieważ słowo 4-bitowe ma $2^4 = 16$ kombinacji zerojedynkowych, zatem sześć spośród nich nie jest wykorzystywanych do kodowania (do zakodowania 10 cyfr od 0 do 9 wystarczy 10 kombinacji). Stwarza to możliwość ***binarnego kodowania dziesięciu cyfr systemu dziesiętnego*** na wiele różnych sposobów. Liczba możliwych **kodów BCD** (ang. ***B**inary-**C**oded **D**ecimals*), wynikająca z zastosowania 4 bitów jest olbrzymia. Jednak praktyczne zastosowanie znalazło tylko kilka, spośród których jednym z najbardziej popularnych jest **kod 8421** zwany powszechnie **kodem BCD** (patrz **Tablica 5.2**).

Zwróćmy uwagę, że lewa kolumna tablicy zawiera ***cyfry*** dziesiętne a ***nie liczby***! Poniżej zamieszczono przykłady ***liczb*** dziesiętnych w kodzie **BCD**:

Tablica 5.2 Kod BCD

Dec. digit	BCD
0	0000
1	0001
2	0010
3	0011
4	0100
5	0101
6	0110
7	0111
8	1000
9	1001

$(6)_{10} = (0110)_{BCD}$

$(13)_{10} = (0001\ 0011)_{BCD}$

$(369)_{10} = (0011\ 0110\ 1001)_{BCD}$

Pamiętajmy, że **kod BCD** koduje inaczej liczby dziesiętne niż tzw. ***naturalny kod binarny*** (przedstawiony w **Tablicy 5.1**). Tylko liczby z zakresu od 0 do 9 mają ten sam zapis. Poniżej przedstawiono te same liczby dziesiętne, jak w powyższych przykładach, zapisane w ***naturalnym kodzie binarnym***.

$(6)_{10} = (0110)_2$

$(13)_{10} = (1101)_2$

$(369)_{10} = (101110001)_2$

Innymi kodami są **kody alfanumeryczne** umożliwiające komunikację człowieka z systemem cyfrowym za pośrednictwem klawiatury. Standardowym kodem alfanumerycznym jest **kod ASCII** (ang. ***A**merican **S**tandard **C**ode for **I**nformation **I**nterchange*). Pełny zbiór zawiera 128 znaków kodowanych słowami 7-bitowymi (zauważ, że $2^7 = 128$). Przykładowo, kod **111 1111** oznacza klawisz **Del** (ang. *delete* - kasuj).

6. Przegląd technologii układów cyfrowych scalonych

Pod względem konstrukcyjno-technologicznym wszystkie układy cyfrowe scalone można podzielić ogólnie na:

- **bipolarne**, w których podstawowymi elementami są tranzystory bipolarne,
- **unipolarne**, nazywane również **układami MOS**, w których podstawowymi elementami są tranzystory MOS.

Spośród wielu dostępnych ***klas** (technik) **układowych*** najważniejsze znaczenie mają:

- **układy TTL** (ang. ***T**ransistor-**T**ransistor **L**ogic*), które są **układami bipolarnymi**,
- **układy CMOS** (ang. ***C**omplementary **M**etal **O**xide **S**emiconductor*), które są **układami unipolarnymi** - z tranzystorami p-MOS oraz n-MOS.

Podstawowe parametry techniczne układów cyfrowych

★**Obciążalność logiczna bramki (N)** - maksymalna liczba bramek, jaka może być równolegle **sterowana** z wyjścia pojedynczej bramki.

★**Napięcia poziomów logicznych (HIGH, LOW)** - zakresy napięć wejściowych oraz wyjściowych, które układ realizuje jako **gwarantowany** stan **1** oraz **gwarantowany** stan **0**.

★**Margines zakłóceń (U_{NM})** - określa dopuszczalną wartość napięcia sygnału zakłócającego, nie powodującego jeszcze **nieprawidłowej** pracy układu. Interpretację poziomów logicznych i marginesów zakłóceń podano na **rys. 6.1**.

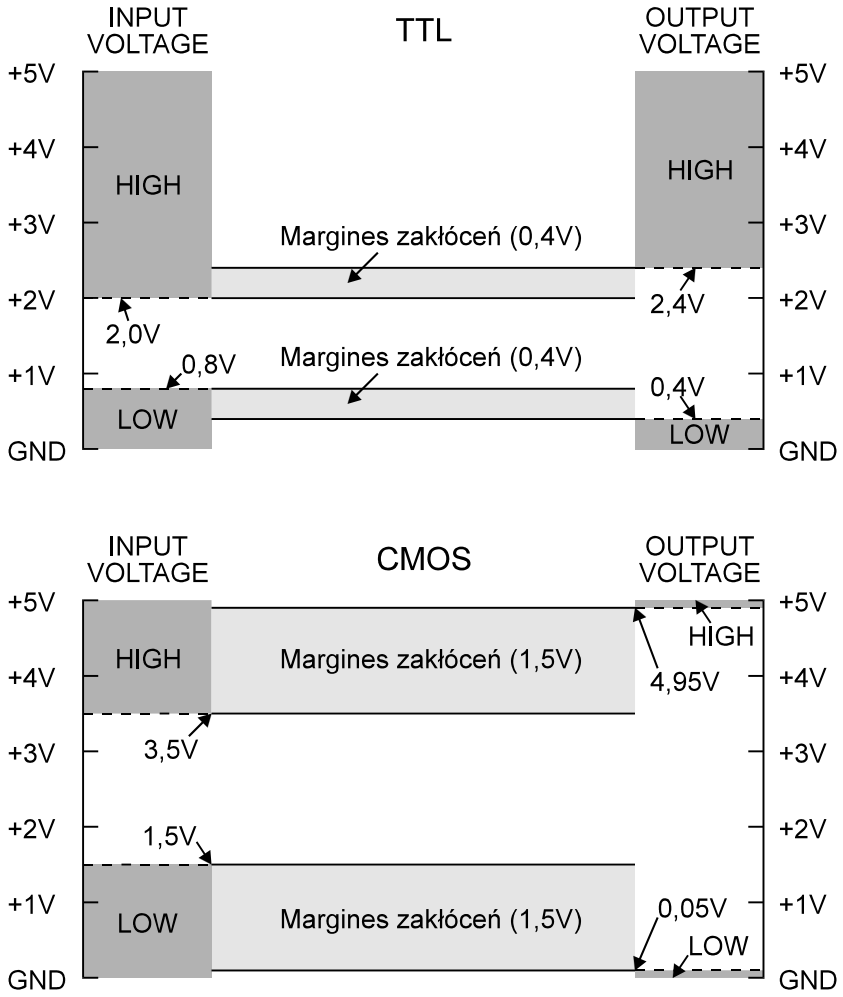

Rys. 6.1 Napięcia poziomów logicznych HIGH, LOW i marginesy zakłóceń dla układów TTL i CMOS

★**Czas propagacji (T_d)** - określa czas **opóźnienia** odpowiedzi układu na sygnał sterujący i jest podstawową miarą szybkości działania układu cyfrowego.

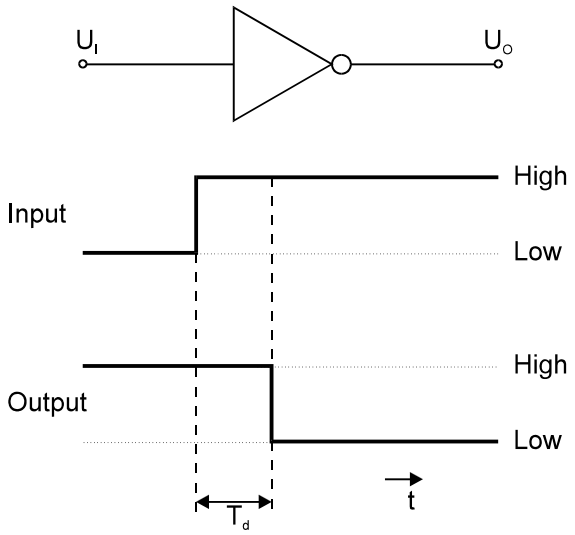

Rys. 6.2 Czas propagacji dla układu inwertera

★**Moc strat na bramkę (P_d)** - określa moc **pobieraną** przez układ ze źródła zasilania.

Układy TTL

Podstawową, dwuwejściową bramkę NAND przedstawiono na **rys. 6.3**.

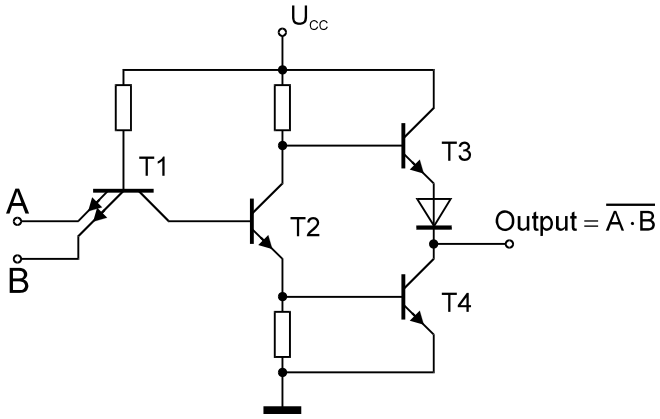

Rys. 6.3 Bramka NAND (TTL). Tranzystor T1 jest wieloemiterowym tranzystorem npn.

Przyłączenie jakiegokolwiek wejścia A, B lub obydwu do masy (co oznacza stan wejść równy **0**) powoduje **wyłączenie** tranzystora **T2** i **T4**, gdyż napięcie na **bazie** tranzystora **T1** nie przekracza wartości 0,3V+0,7V=1V i jest niewystarczające do spolaryzowania złącza **baza-kolektor** tranzystora **T1**, złącza **baza-emiter** tranzystora **T2** oraz złącza **baza-emiter** tranzystora **T4** w stan przewodzenia (musiałoby być równe co najmniej 0,7V+0,7V+0,7V=2,1V). Gdy **T2** jest **wyłączony**, wtedy **T3** jest **włączony** i napięcie na wyjściu układu osiąga wartość 5V-0,3V-0,7V=4V, co oznacza stan wyjścia układu równy **1**.

> UWAGA: Napięcie **0,7V** jest napięciem na przewodzącym złączu p-n, a napięcie **0,3V** jest napięciem $U_{CE(sat)}$, a więc napięciem pomiędzy kolektorem i emiterem nasyconego tranzystora.

Gdy oba wejścia A, B są na poziomie **1**, wtedy złącza **baza-emitery** tranzystora **T1** są spolaryzowane zaporowo - co powoduje, że napięcie na bazie tranzystora **T1** może osiągnąć wartość 2,1V i jest wystarczające do wprowadzenia tranzystorów **T2** i **T4** w stan **włączenia**. Napięcie na kolektorze tranzystora **T2** (o wartości 1,4V) jest niewystarczające do spolaryzowania tranzystora **T3** w stan przewodzenia (ze względu na obecność diody) i tranzystor **T3** jest **wyłączony**. Napięcie wyjściowe osiąga wartość 0,3V i jest równe napięciu $U_{CE(sat)}$ tranzystora T4 - co oznacza stan **0** na wyjściu układu.

Układy CMOS

Układy CMOS zawierają komplementarne pary **wzbogacanych** ("normalnie wyłączonych") tranzystorów n-MOS oraz p-MOS. Symbole graficzne oraz charakterystyki tych tranzystorów pokazano na **rys. 6.4**.

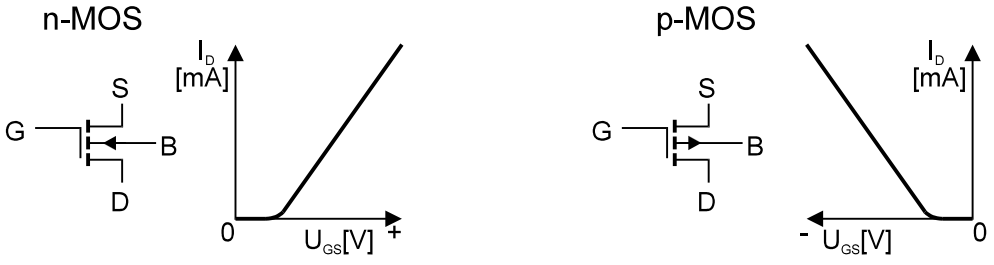

Rys. 6.4 Charakterystyki wzbogacanych tranzystorów MOS

Zauważ, że przy napięciu $U_{GS} = 0$ żaden tranzystor nie przewodzi. Podstawowym układem CMOS jest układ **inwertera** przedstawiony na **rys. 6.5**.

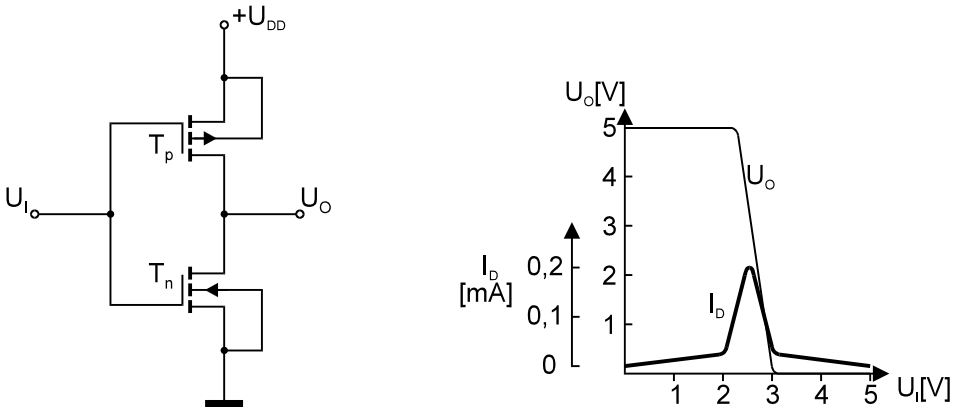

Rys. 6.5 Inwerter CMOS i jego charakterystyka przejściowa

Zauważ, że dodatni biegun napięcia zasilającego $+U_{DD}$ jest przyłączony do **źródła S** tranzystora p-MOS (oznaczonego symbolem T_p), podczas gdy **źródło S** tranzystora n-MOS (oznaczonego symbolem T_n) jest na masie. Końcówki **drenów D** obu tranzystorów są połączone razem i tworzą wyjście układu.

Gdy napięcie wejściowe $U_I = U_{GS}$ jest równe **0**, wtedy tranzystor T_n jest **wyłączony**. Dla tranzystora T_p napięcie $U_{GS} = U_I - U_{DD} \cong -U_{DD}$, a zatem T_p jest **włączony**. Napięcie wyjściowe jest równe napięciu U_{DD} , co oznacza stan **1**.

Gdy napięcie wejściowe jest dostatecznie duże (dodatnie), co oznacza stan **1**, wtedy tranzystor T_n jest **włączony**, a tranzystor T_p jest **wyłączony**. Napięcie wyjściowe jest praktycznie równe 0V, co oznacza stan **0**.

Podstawową zaletą układów CMOS jest **znikomy pobór mocy**, który występuje wyłącznie podczas przełączania. Ilustruje to **rys. 6.5**.

Porównanie układówTTL i układów CMOS

Wewnątrz układów TTL i układów CMOS występuje wiele **"rodzin"** układowych charakteryzujących się różnymi parametrami technicznymi, z których najważniejsze to czas propagacji, moc strat na bramkę oraz napięcie zasilania, które ma podstawowe znaczenie przy łączeniu układów CMOS z układami TTL. Porównanie układów CMOS i TTL ilustruje **tablica 6.1**.

Tablica 6.1 Charakterystyczne parametry "rodzin" CMOS i TTL

	T_d [ns]	P_d [mW/Bramkę] przy 1MHz	$U_{CC/DD}$ [V] Min	Max
CMOS				
4000B	50	0,5	3	18
74HC	15	0,5	2	6
74HCT	15	0,5	4,5	5,5
74AC	5	0,1	2	6
74ACT	5	0,1	4,5	5,5
TTL				
74LS	10	2	4,75	5,25
74S	3	20	4,75	5,25
74ALS	4	1	4,5	5,5
74AS	1,5	7	4,5	5,5

OBJAŚNIENIA:

HC - ***H**igh-speed **C**MOS logic*,
HCT - ***H**igh-speed **C**MOS logic (z poziomami logicznymi **T**TL)*,
AC - ***A**dvanced **C**MOS logic*,
ACT - ***A**dvanced **C**MOS logic (z poziomami logicznymi **T**TL)*,
LS - ***L**ow-power **S**chottky TTL logic*,
S - ***S**chottky TTL logic*,
ALS - ***A**dvanced **L**ow-power **S**chottky TTL logic*,
AS - ***A**dvanced **S**chottky TTL logic*.

UWAGI:

★CMOS-owe rodziny 74HCT oraz 74ACT mają te same **napięcia zasilania** i **poziomy logiczne** jak rodziny TTL. Wszystkie rodziny oznaczone **74.....** mają te same **kody numerowe** określające **funkcję** danego układu oraz identyczny **rozkład wyprowadzeń**. Umożliwia to **łączenie** układów CMOS i TTL **między sobą** (są one układowo **kompatybilne**).

★Gdy wymagany jest **niski pobór mocy** i **rozszerzony zakres napięć logicznych**, wtedy stosujemy układy CMOS rodziny 4000B. Są one szczególnie chętnie wykorzystywane przy stosowaniu **zasilania bateryjnego**.

★Największą **gęstość upakowania** elementów w chip-ie osiąga się w układach CMOS, stąd układy skali **LSI** oraz **VLSI** są układami CMOS.

★Układy CMOS charakteryzują sie **niskim poborem mocy**, ale są stosunkowo **wolniejsze** od układów TTL, chociaż - układy rodziny 74ACT ustępują w szybkości tylko najszybszym układom TTL tj. rodzinie 74AS.

★Układy CMOS charakteryzują się znacznie **większym marginesem zakłóceń** niż układy TTL.

Schemat wyprowadzeń układu cyfrowego stosowany przez producentów

Na **rys. 6.6** przedstawiono przykład pokazujący schemat wyprowadzeń układu **UCY 7400**, który zawiera **cztery dwuwejściowe bramki NAND**. Wycięcie w obudowie jednoznacznie określa kolejność wyprowadzeń.

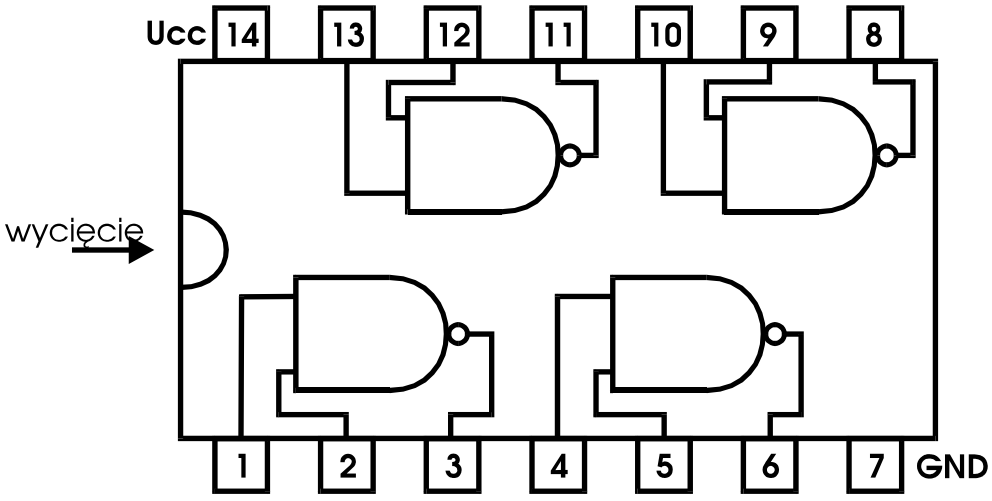

Rys. 6.6 Widok z góry wyprowadzeń układu UCY 7400

7. Omówienie układów cyfrowych zastosowanych w ćwiczeniu

7.1 Przerzutniki

Przerzutnikiem (ang. *Flip-Flop*) jest nazywamy układ, charakteryzujący się istnieniem dwóch stanów równowagi trwałej (**1** albo **0**), przy czym dla przejścia z jednego stanu do drugiego jest konieczne doprowadzenie sygnału zewnętrznego (informacji). Ponieważ przerzutnik pamięta jeden bit informacji może być traktowany jako **jednobitowa komórka pamięci**. Ogólny symbol graficzny przerzutnika podano na **rys. 7.1**.

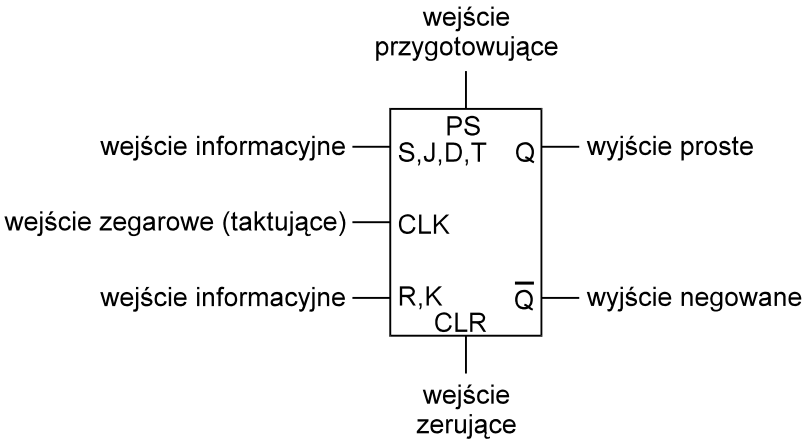

Rys. 7.1 Ogólny symbol graficzny przerzutnika

Przerzutnik ma pewną liczbę wejść i z reguły dwa wyjścia. Stan logiczny wyjścia **Q** uważa się za **stan przerzutnika**. Nazwy literowe wejść informacyjnych (**SR**, **JK**, **D**, **T**) określają jednocześnie nazwy rodzajów przerzutników (*przerzutnik* **SR**, *przerzutnik* **JK**, *przerzutnik* **D**, *przerzutnik* **T**). Wejście zegarowe **CLK** (ang. *Clock*) służy do podawania sygnałów taktujących, które narzucają synchroniczny tryb pracy układu. Wejście przygotowujące **PS** (ang. *Preset*) oraz wejście zerujące **CLR** (ang. *Clear*) służą do ustalenia stanu przerzutnika niezależnie od stanu wejść informacyjnych oraz stanu wejścia zegarowego.

Przerzutniki mogą być asynchroniczne i synchroniczne. **Przerzutniki asynchroniczne** pracują bez sygnału zegarowego, a stan przerzutnika ustala się bezpośrednio w wyniku zmiany stanu wejść.

Przerzutniki synchroniczne pracują z udziałem sygnału zegarowego, a stan wejść informacyjnych jest przekazywany na wyjście w chwilach występowania narastającego lub opadającego zbocza sygnału zegarowego (zazwyczaj wykorzystuje się zbocze opadające).

<u>Przerzutnik SR</u> (asynchroniczny)

Przerzutnik SR (ang. ***S**et*, ***R**eset*) jest najprostszym układem przerzutnika bistabilnego. Symbol graficzny, realizację NAND-ową oraz tablicę prawdy przerzutnika SR podano na **rys. 7.2**.

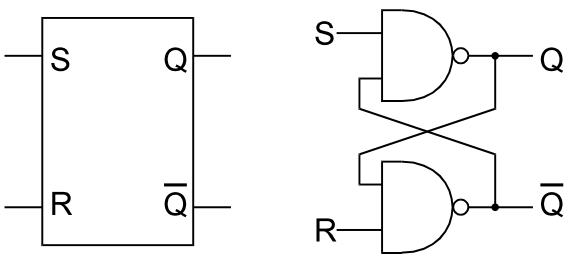

S	R	Q	
0	0	s.n.	(stan niedozwolony)
0	1	1	
1	0	0	
1	1	b.z.	(bez zmian)

Rys. 7.2 Przerzutnik SR (symbol graficzny, realizacja NAND-owa, tablica prawdy)

Normalnym **stanem spoczynkowym** (stanem pamiętania) przerzutnika jest stan obu wejść równy **1** (S=1, R=1) podczas którego stan przerzutnika nie zmienia się (przerzutnik pamięta swój stan poprzedni).

- Podanie S=0 powoduje przejście Q do stanu **1**.
- Podanie R=0 powoduje powrót Q do stanu **0**.
- Gdy oba wejścia są równe 0 (S=0, R=0) to oba wyjścia przechodzą do stanu **1**, czego unika się w normalnej pracy przerzutnika (***stan niedozwolony!***).

Wykres czasowy pracy przerzutnika pokazuje **rys. 7.3**.

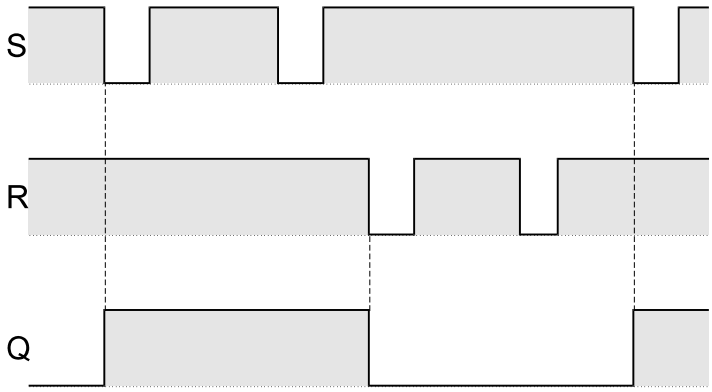

Rys. 7.3 Wykres czasowy przerzutnika SR

Przerzutnik JK (synchroniczny)

Przerzutnik JK jest najbardziej rozpowszechnionym układem przerzutnikowym techniki cyfrowej. Jest on traktowany jako **układ uniwersalny**. Przez zastosowanie odpowiednich połączeń zewnętrznych można z niego utworzyć inny rodzaj przerzutnika, np. **SR**(syn.), **D**, **T**. Symbol graficzny oraz tablicę prawdy przerzutnika JK przedstawiono na **rys. 7.4**.

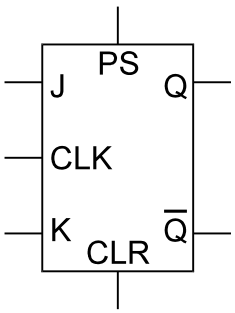

J	K	Q_{n+1}	
0	0	Q_n	(bez zmian)
0	1	0	
1	0	1	
1	1	$\overline{Q_n}$	(zmiana stanu na przeciwny)

Rys. 7.4 Przerzutnik JK (symbol graficzny, tablica prawdy)

Przerzutnik JK *nie ma stanów niedozwolonych!* **Zmiana stanu** przerzutnika JK następuje w chwilach wyznaczonych przez opadające zbocze **impulsu zegarowego**. Stan logiczny wyjścia **Q** w umownym czasie $\mathbf{t_{n+1}}$ (t.j. po przyjściu impulsu zegarowego) zależy od stanów **J**, **K**, **Q** w czasie $\mathbf{t_n}$ (t.j. przed przyjściem impulsu zegarowego). W przedziale czasu między impulsami zegarowymi przerzutnik **nie zmienia stanu** nawet, gdy zmieniają się stany wejść J, K. Wykres czasowy pracy przerzutnika JK przedstawia **rys. 7.5**.

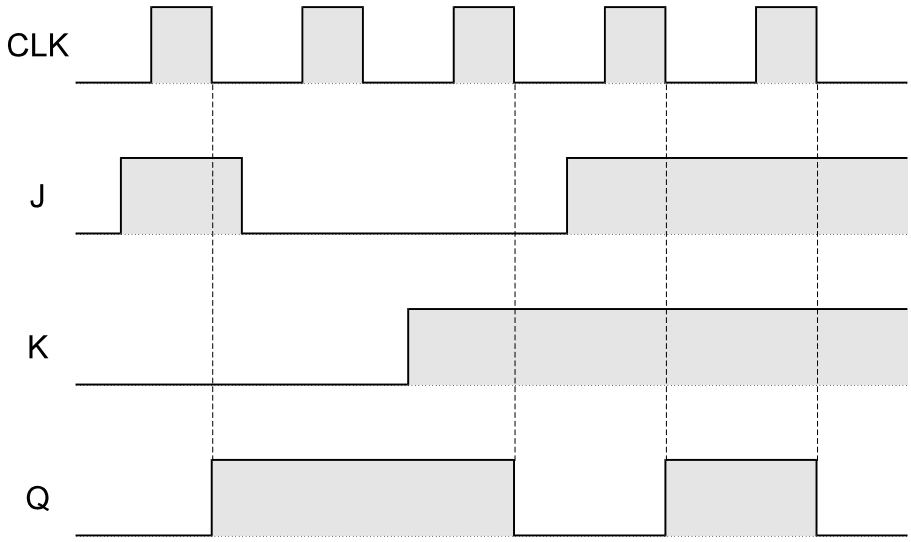

Rys. 7.5 Wykres czasowy przerzutnika JK

UWAGA: Warto zauważyć, że gdy **oba wejścia J**, **K** mają stan **1**, to przerzutnik JK zmienia swój stan na **przeciwny** za każdym razem, gdy tylko pojawi się impuls zegarowy. Właściwość tę wykorzystuje się do budowy **liczników** i **dzielników częstotliwości**. Przerzutniki JK pracujące z jednym sygnałem informacyjnym doprowadzonym do połączonych ze sobą wejść J, K nazywają się **przerzutnikami T**.

7.2 Licznik i dzielnik częstotliwości

Licznik jest układem cyfrowym służącym do zliczania i zapamiętania liczby impulsów. Liczniki buduje się z przerzutników JK pracujących w układzie przerzutnika T. Gdy licznik składa się z **n** przerzutników to tzw. **pojemność licznika** (**P**), czyli maksymalna liczba impulsów, które licznik jest w stanie zliczyć, wynosi $\mathbf{P=2^n}$. Liczbę **n** nazywamy **długością licznika**. Zapełnienie licznika kończy cykl pracy licznika, po czym wraca on do stanu początkowego. **Długością cyklu licznika** (**S**) nazywamy liczbę wyróżnialnych stanów logicznych, przez które licznik przechodzi cyklicznie. Jeżeli $\mathbf{S\leq 2^n}$ to mówimy, że jest to **licznik modulo-S** (np. licznik **modulo-10** jest licznikiem dziesiętnym, tzw. dekadą liczącą, przy czym **n=4** oraz $\mathbf{P=2^4=16}$). Schemat i zasadę działania 4-bitowego licznika asynchronicznego ze skróconym cyklem pracy (licznik modulo-10) ilustruje **rys. 7.6**.

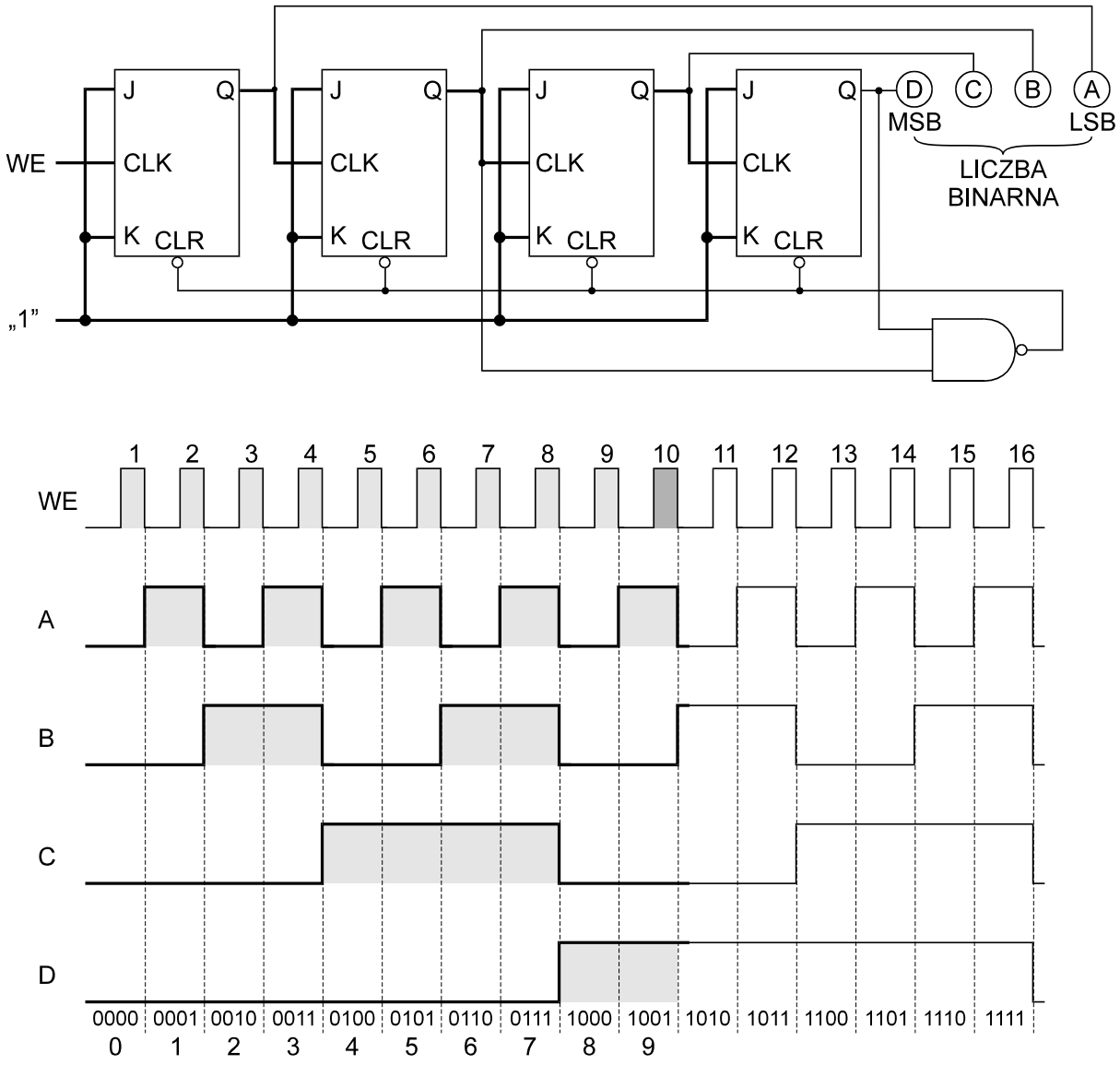

Rys. 7.6 Licznik modulo-10

Jak łatwo zauważyć, odpowiednio połączona bramka NAND (na wejściach ma dwie jedynki z liczby **1**0**1**0) służy do zerowania licznika po każdym cyklu liczenia od **0** do **9**.

Dzielnikiem częstotliwości nazywamy układ dający impuls co **N** impulsów wejściowych (N jest liczbą całkowitą). Wtedy mamy:

$$f_{wy} = \frac{f_{we}}{N}$$

Zauważmy, że **licznik** z **rys.7.6** może być traktowany jako **dzielnik częstotliwości**, gdyż jego wyjścia A, B, C, D dzielą częstotliwość impulsów wejściowych odpowiednio w stosunku 1:2, 1:4, 1:8, 1:16.

Licznik UCY 7493

Licznik UCY 7493 jest scalonym asynchronicznym licznikiem składajacym się z przerzutników JK połączonych w ten sposób, że tworzą liczniki zliczające **modulo-2** i **modulo-8**. Wyjście **A** nie jest połączone wewnętrznie z wejściem następnego przerzutnika. Licznik ma dwa bramkowane wejścia zerujące **R0(1)** i **R0(2)**. Schemat logiczny oraz widok wyprowadzeń układu UCY 7493 przedstawiono na **rys. 7.7**.

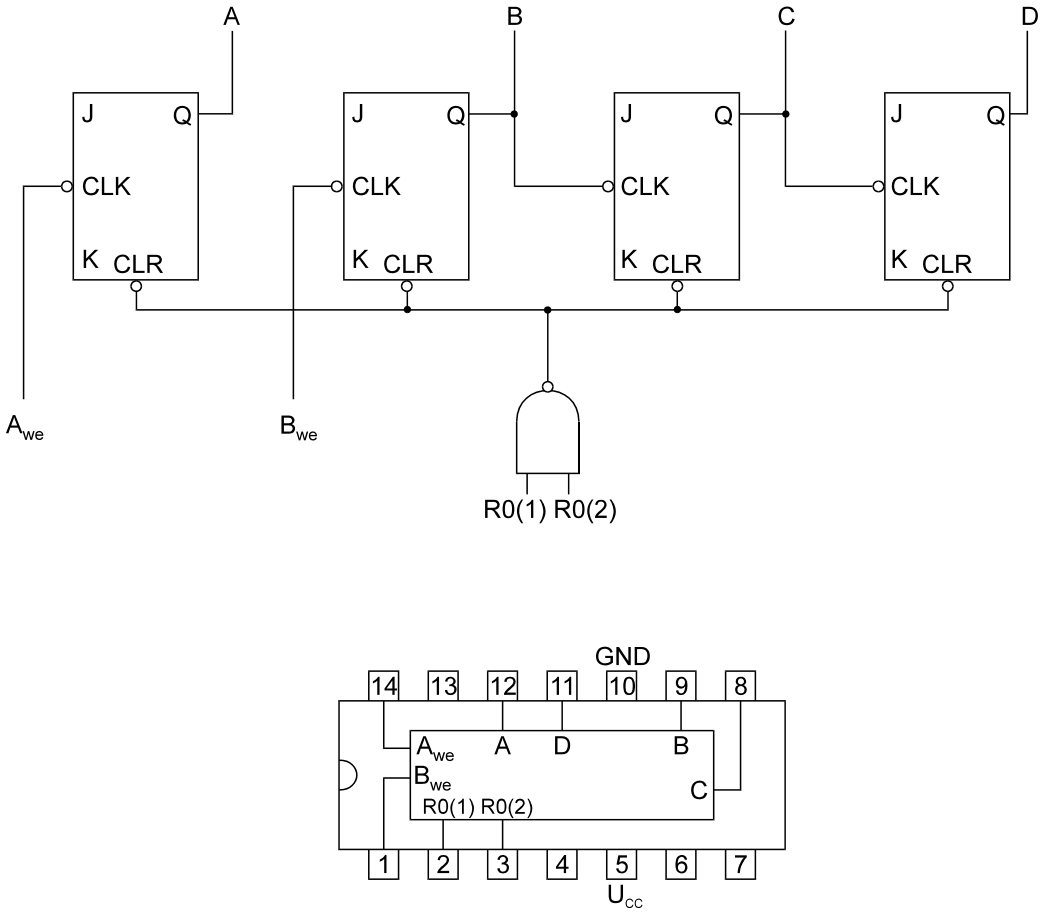

Rys. 7.7 Schemat logiczny i widok wyprowadzeń układu UCY 7493

7.3 Multiplekser

W systemach cyfrowych często istnieje potrzeba przesyłania **selektywnie wybranej** informacji binarnej bądź też zmiany sposobu przesyłania z **równoległego** (**N bitów** - **N linii**) na **szeregowy** (**N bitów** - kolejno w **jednej linii**). Realizację tego zadania umożliwia multiplekser. Multiplekser cyfrowy przekazuje sygnał cyfrowy z ***jednego z N wejść*** wybranego adresem na ***pojedyncze wyjście*** (tj. linię przesyłową).

Multiplekser UCY 74151

Na **rys. 7.8** przedstawiono schemat logiczny, tablicę prawdy oraz widok wyprowadzeń **multipleksera UCY 74151**. Układ ma 8 wejść informacyjnych (D_0 do D_7), 3 wejścia adresowe (A, B, C), 1 wejście zezwalające - ang. *Strobe* (S) oraz wyjście proste (Y) i wyjście negowane (W). Na **wyjściu Y** pojawi się stan **1** wówczas, gdy wejście informacyjne, wybrane odpowiednią kombinacją stanów na wejściach adresowych, jest w stanie **1**, a wejście zezwalające jest w stanie **0**, czyli zezwolenia.

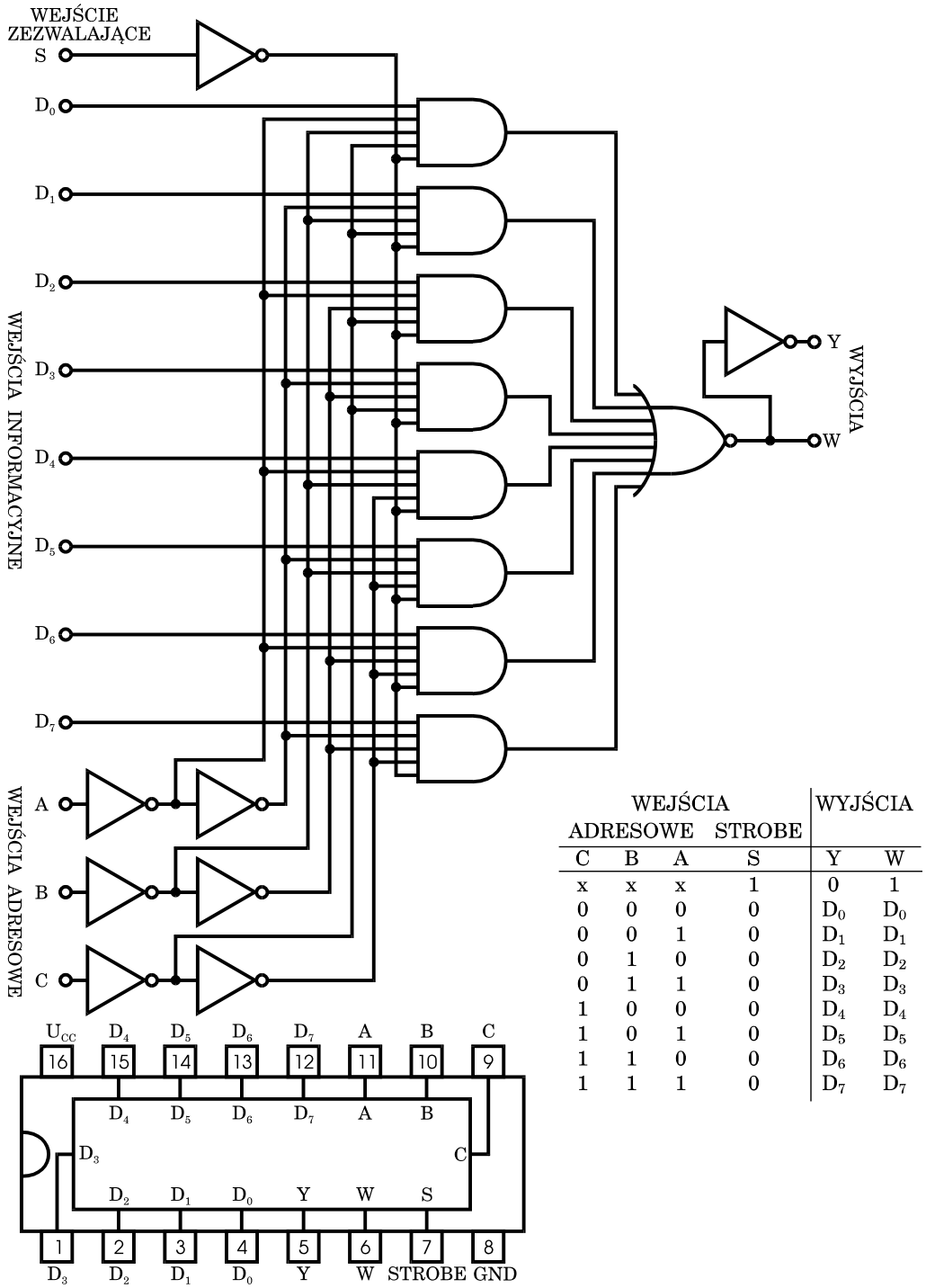

WEJŚCIA ADRESOWE			WEJŚCIA STROBE	WYJŚCIA	
C	B	A	S	Y	W
x	x	x	1	0	1
0	0	0	0	D_0	D_0
0	0	1	0	D_1	D_1
0	1	0	0	D_2	D_2
0	1	1	0	D_3	D_3
1	0	0	0	D_4	D_4
1	0	1	0	D_5	D_5
1	1	0	0	D_6	D_6
1	1	1	0	D_7	D_7

Rys. 7.8 Schemat logiczny i widok wyprowadzeń układu UCY 74151

7.4 Wskaźniki półprzewodnikowe i układy sterujące nimi

Powszechnie stosuje się wskaźniki z **diod elektroluminescencyjnych** i **ciekłokrystaliczne**. Znajdują one zastosowanie przede wszystkim jako **wskaźniki alfanumeryczne**. Najczęściej mają budowę **segmentową** lub **mozaikową**. Wskaźnik 7-segmentowy, pokazany na **rys. 7.9**, umożliwia przedstawienie 10 cyfr i 10 liter. Wskaźniki te są wytwarzane jako jedno- lub wielopozycyjne (w jednej obudowie), przy tym często zawierają dodatkowe elementy, służące do wyświetlania kropki, dwukropka, a także innych symboli.

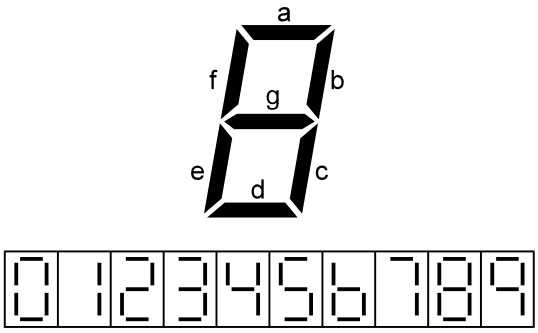

Rys. 7.9 Wskaźnik 7-segmentowy

Najważniejszymi **zaletami wskaźników z diod elektroluminescencyjnych** są duża niezawodność i trwałość (szacowana na 114 lat), niskie napięcie zasilania (ok. 2V) oraz możliwość uzyskania różnych barw świecenia. Zasadniczą wadą jest duży pobór prądu (kilka do kilkudziesięciu mA na segment).

Wskaźniki ciekłokrystaliczne mają najniższy pobór mocy ze wszystkich rodzajów wskaźników, lecz są niestety także wśród nich najwolniejsze w działaniu. Ponadto wymagają oświetlenia tym silniejszego, im bardziej kontrastowy obraz znaku pragnie się uzyskać.

Dekoder UCY 7447

Do sterowania wskaźników 7-segmentowych używa się specjalnych układów cyfrowych, tzw. **dekoderów sterujących** (ang. *decoder/driver*). Dekoder sterujący przetwarza kod BCD(8421) na kod wskaźnika 7-segmentowego, powodując świecenie odpowiednich segmentów wskaźnika. Działanie, w połączeniu ze wskaźnikiem 7-segmentowym, **dekodera UCY 7447** ilustruje **rys. 7.10**.

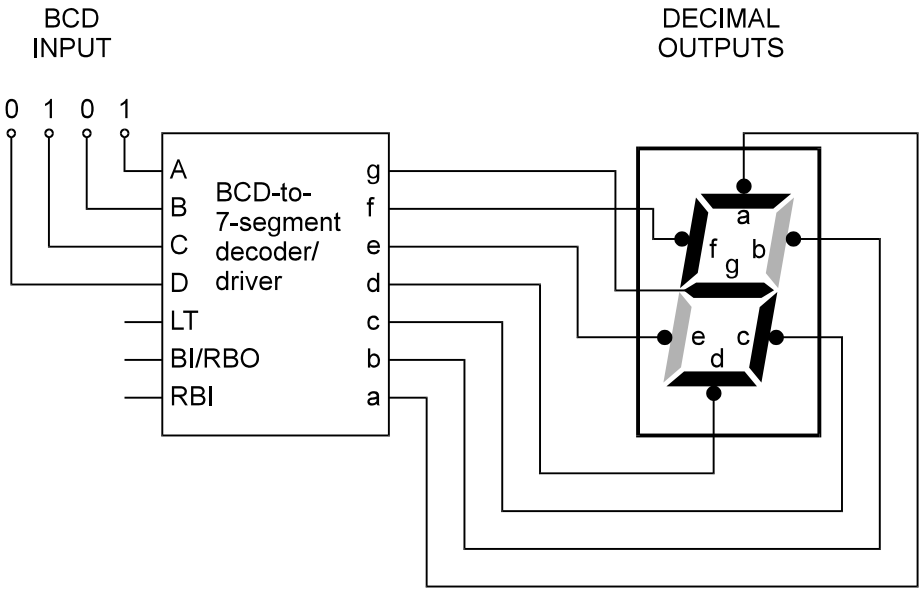

Rys. 7.10 Działnie układu UCY 7447

Dodatkowe wejścia sterujące **LT**, **BI/RBO**, **RBI** mają następujące funkcje:

LT - gdy jest w stanie **0** - rozświetla wszystkie segmenty,
BI/RBO - gdy jest w stanie **0** - wygasza wszystkie segmenty,
RBI - gdy jest w stanie **0** - wygasza wszystkie segmenty wyłącznie gdy pokazują cyfrę 0.

II. Wykonanie ćwiczenia

Część A Projektowanie i symulacja komputerowa układów logicznych

Zaprojektować schematy logiczne poniżej przedstawionych funkcji albo zagadnień logicznych. Schematy logiczne powinny być zrealizowane w dwóch wersjach:

a) przy użyciu bramek **AND**, **OR**, **NOT**,

b) przy użyciu wyłącznie bramek **NAND**.

Przy projektowaniu należy stosować się do reguł przedstawionych w części teoretycznej instrukcji (patrz p. 4.2, 4.3, 4.4) określając w kolejnych krokach projektu: tablicę prawdy, równanie boolowskie, zminimalizowane równanie boolowskie, realizacje układowe w wersji a) i w wersji b). Następnie, należy dokonać symulacji komputerowej zaprojektowanych schematów logicznych i wykonać sprawdzenie poprawności ich działania (wykorzystując mechanizmy programu) poprzez zadanie wybranych kombinacji **stanów wejść**. **Stan wyjścia** układu porównać z **tablicą prawdy** funkcji logicznej.

ZADANIE 1. Zaprojektować schematy logiczne funkcji XOR oraz XNOR (tablice prawdy tych funkcji zawarto w **tablicy 3.1**).

ZADANIE 2. Zaprojektować schemat logiczny funkcji realizującej 3-wejściową operację NAND

ZADANIE 3. Dokonać minimalizacji funkcji logicznych, a następnie zaprojektować schematy logiczne dla minimalnych postaci tych funkcji.

a) $Y = ABCD + A\overline{B}CD$

b) $Y = AB + \overline{AC} + A\overline{B}C(AB + C)$

c) $Y = A + B(\overline{C + \overline{DE}})$

ZADANIE 4. Zaprojektować system logiczny pozwalający na **start** silnika samochodowego gdy **kluczyk** jest w pozycji ON *i* **pas kierowcy** jest zapięty *i* **pas pasażera** obok kierowcy jest zapięty *lub* **czujnik ciężaru** nie wykrył pasażera.

ZADANIE 5. Zaprojektować system logiczny uruchamiający **alarm** zainstalowany w domu, gdy **załącznik** alarmu jest w pozycji ON *i* **drzwi frontowe** *lub* **drzwi tylne** *lub* **okno** są otwarte *lub* **czujnik** wykrył ruch.

ZADANIE 6. Dokonać symulacji komputerowej przerzutnika **RS** w realizacji NAND-owej i sprawdzić jego działanie poprzez zadawanie odpowiednich stanów wejść i badanie stanu wyjść.

UWAGA: *W **sprawozdaniu** należy zamieścić wszystkie kroki cyklu projektowania schematów logicznych wybranych zadań logicznych oraz wydruki komputerowe zrealizowanych symulacji schematów logicznych.*

Część B Badania laboratoryjne wybranych układów cyfrowych

1. Określenie typu bramki na podstawie tablicy prawdy

Dla każdej z czterech nieznanych bramek (wybieranych kolejno przyciskami 1, 2, 3, 4) należy określić **tablicę prawdy** oraz dokonać **identyfikacji** bramki. Stany wyjść (**X**) każdej bramki należy określić za pomocą próbnika stanów logicznych dla wszystkich kombinacji stanów wejść. Sygnały wejściowe **0** lub **1** należy zadawać na wejścia **A**, **B** za pomocą przycisków oznaczonych A, B. Wyniki pomiarów zamieścić w tablicach prawdy. Na podstawie tablicy prawdy określić rodzaj bramki i narysować jej symbol graficzny.

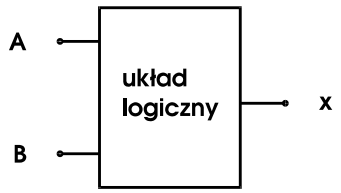

zadawanie sygnałów 1 0		wybór układu logicznego			
A	B	1	2	3	4

1

A	B	X
0	0	
0	1	
1	0	
1	1	

2

A	B	X
0	0	
0	1	
1	0	
1	1	

3

A	B	X
0	0	
0	1	
1	0	
1	1	

4

A	B	X
0	0	
0	1	
1	0	
1	1	

2. Pomiar charakterystyki przejściowej bramki NAND z wykorzystaniem układu UCY 7400

Należy wyznaczyć **charakterystykę przejściową** $\mathbf{U_O} = f(\mathbf{U_I})$ bramki. Wcisnąć przycisk POMIAR. Napięcie wejściowe $\mathbf{U_I}$ regulować, za pomocą potencjometru, w zakresie od 0V do 5V. Napięcie wyjściowe $\mathbf{U_O}$ pomierzyć za pomocą oscyloskopu lub miernika o dużej oporności wejściowej. Wyniki pomiarów zamieścić w tabeli.

Na podstawie wyników pomiarów narysować **charakterystykę przejściową bramki NAND**.

Na podstawie charakterystyki przejściowej określić **napięcia poziomów logicznych** dla stanu **HIGH** oraz **LOW** na wejściu i wyjściu bramki.

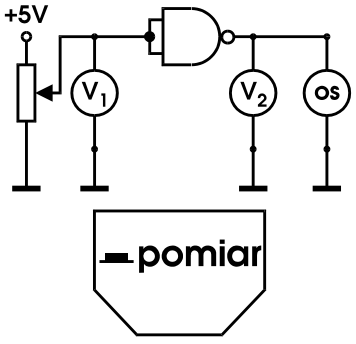

$\mathbf{U_I}$ [V]	$\mathbf{U_O}$ [V]
0,0	
0,5	
0,8	
1,1	
1,3	
1,6	
2,0	
5,0	

3. Badanie przerzutnika SR

Na wejścia **S** i **R** przerzutnika należy podać (za pomocą przycisków S, R) odpowiednią **sekwencję** sygnałów logicznych (patrz rysunek). Stan wyjścia **Q** i $\overline{\mathbf{Q}}$ określić za pomocą próbnika stanów logicznych. **Uzupełnić rysunek** wykreślając poziomy logiczne na wyjściu **Q** i $\overline{\mathbf{Q}}$ przerzutnika. Wyniki pomiarów porównać z **tablicą prawdy** przerzutnika **SR** przedstawioną na **rys. 7.2**.

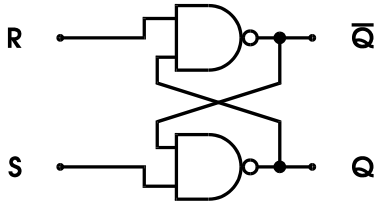

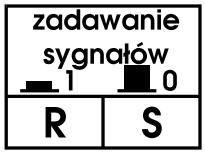

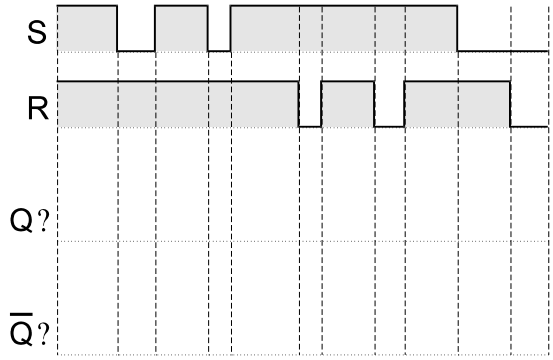

4. Wykorzystanie bramek NAND do budowy generatora fali prostokątnej

Do zbudowania generatora fali prostokątnej wykorzystano trzy bramki **NAND** układu **UCY 7400** (patrz rysunek). Za pomocą oscyloskopu pomierzyć częstotliwość generowanego sygnału dla trzech wartości **pojemności C**. Wyniki pomiarów zamieścić w tabeli.

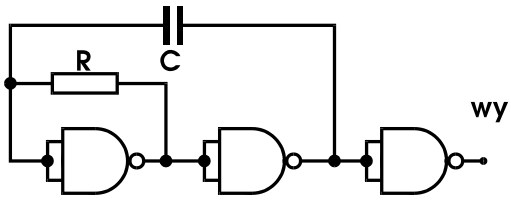

C	**f** [Hz]
C1 C2 C3	

5. Badanie dzielnika częstotliwości

WE	f_{WE}	f_{WY}	f_{WE}/f_{WY}
A			
B			
C			
D			

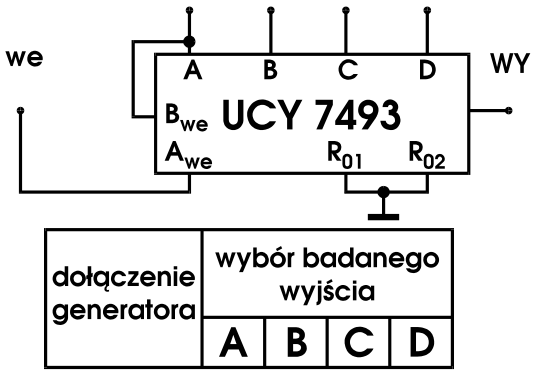

Dzielnik częstotliwości zbudowano z wykorzystaniem układu **UCY 7493** (patrz rysunek). Na wejście $\mathbf{A_{WE}}$ układu dołączyć, za pomocą przycisku, sygnał z wyjścia **generatora fali prostokątnej**. Za pomocą oscyloskopu pomierzyć częstotliwość sygnałów na wszystkich wyjściach (**A**, **B**, **C**, **D**) układu. Wybór wyjścia dokonuje się za pomocą przycisków oznaczonych A, B, C, D. Dla każdego z wyjść (**A**, **B**, **C**, **D**) dzielnika obliczyć stosunek częstotliwości sygnału wyjściowego do sygnału wejściowego. Wyniki umieścić w tabeli. Wykazać prawidłowość działania dzielnika.

6. Badanie multipleksera

W ćwiczeniu wykorzystano **8-wejściowy multiplekser UCY 74151** (patrz rysunek). Wciskając jeden z przycisków (dowolny), oznaczonych D_0, D_1, D_2, ... , D_7, powodujemy doprowadzenie sygnału z wyjścia **dzielnika częstotliwości** (badanego w poprzednim punkcie) do określonego **wejścia informacyjnego** (**D_0**, **D_1**, **D_2**, ... , **D_7**) multipleksera. **Stan wyjścia** (**Y**) układu obserwujemy za pomocą oscyloskopu.

Ciąg impulsów z dzielnika podanych na określoną linię informacyjną multipleksera może pojawić się na jego linii wyjściowej **wyłącznie** wtedy, gdy na **liniach adresowych** (**A**, **B**, **C**) pojawi się, odpowiadający tej linii informacyjnej, właściwy adres oraz gdy **wejście zezwalające** (STROBE) jest w stanie **0** (przycisk STROBE jest wciśnięty).

Adres jest **kodowany binarnie** (liczbą binarną **CBA**) za pomocą przycisków oznaczonych A, B, C. Wciśnięcie przycisku oznacza wystawienie **1** na linię adresową (np. dla linii informacyjnej **D_5**, należy na linie adresowe wystawić **słowo 101**, co oznacza wciśnięcie przycisków C oraz A).

Należy zbadać zachowanie multipleksera, gdy adres jest podany błędnie lub gdy wejście zezwalające (STROBE) jest w stanie **1**. Wykazać prawidłowość działania multipleksera odnosząc się do jego tablicy prawdy zamieszczonej na **rys. 7.8**.

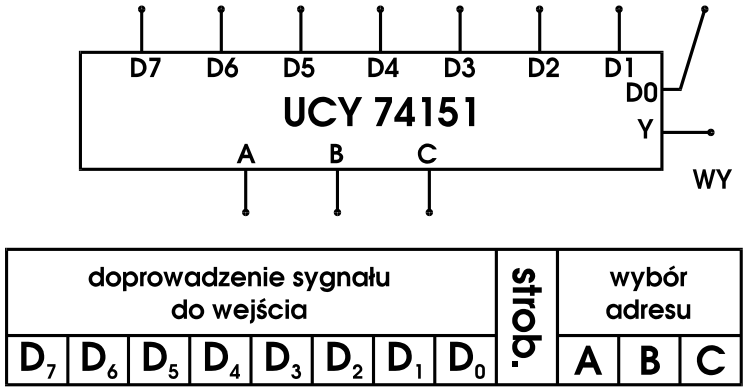

7. Badanie wskaźnika 7-segmentowego i dekodera sterującego

W ćwiczeniu wykorzystano **wskaźnik CQZP12**, który sterowany jest za pomocą **dekodera sterującego UCY 7447** (patrz rysunek). Należy sprawdzić prawidłowość działania układu wskaźnikowego przez zadawanie, za pomocą przycisków oznaczonych A, B, C, D, różnych cyfr dziesiętnych (od **0** do **9**) w kodzie $BCD_{(8421)}$ na wejścia **A**, **B**, **C**, **D** dekodera (słowo binarne - **DCBA**). Wciśnięcie przycisku oznacza wystawienie **1** na określone wejście.

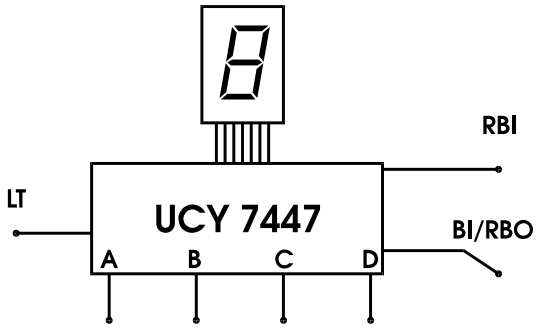

badanie elem. wsk. / doł. elem. do liczn. cykl.	zadawanie sygnałów					
	A	B	C	D	RBI	LT

Sprawdzić kolejno działanie wejść **LT**, **RBI**, **RBO** przez podanie **0** logicznego (masy) na te wejścia. **UWAGA!** - aby podać **0** na wejście **LT** oraz **RBI** należy wcisnąć odpowiedni przycisk oznaczony LT, RBI. Natomiast, aby podać **0** na wejście **RBO** należy gniazdo oznaczone RBO połączyć przewodem z gniazdem masowym. ***Nie zwierać do masy gniazd oznaczonych LT, RBI!***

Zamieścić uwagi odnośnie funkcjonowania wskaźnika cyfrowego z dekoderem sterującym.

8. Badanie licznika o programowanej długości cyklu z wyświetlaniem liczby impulsów

Do zbudowania **licznika o programowanej długości cyklu** wykorzystano asynchroniczny licznik dziesiętny **UCY 7490** (patrz rysunek). Na **wejście A_{we}** licznika należy podać (wciskając odpowiedni przycisk) impulsy wytwarzane w **generatorze fali prostokątnej**.

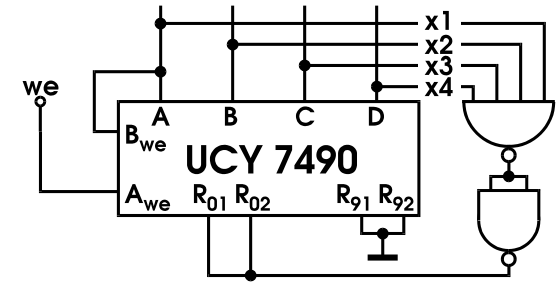

dołączanie generatora do wejścia	programowanie długości cyklu			
	X_1	X_2	X_3	X_4

UWAGA - impulsy prostokątne dołączane do **wejścia A_{we}** licznika są impulsami, które przeszły przez układ **dzielnika częstotliwości** oraz przez **multiplekser**. Należy uważać, aby multiplekser był właściwie zaadresowany, gdyż w przeciwnym przypadku licznik UCY 7490 nie otrzyma żadnego impulsu do zliczenia. ***Dobrą praktyką jest kontrolowanie obecności impulsów za pomocą oscyloskopu!***

W układzie zastosowano **sprzężenie zerujące** stan licznika zbudowane z dwóch bramek NAND. **Programowanie długości cyklu licznika** polega na dołączeniu odpowiednich **wyjść A**, **B**, **C**, **D** licznika z **wejściami** 4-wejściowej **bramki NAND**. Dołączanie odbywa się przez wciśnięcie przycisków oznaczonych X_1, X_2, X_3, X_4. Stan wyjść A, B, C, D licznika określa w kodzie binarnym, za pomocą słowa DCBA, liczbę zliczonych impulsów. Jeżeli chcemy, aby po zliczeniu określonej liczby impulsów licznik zerował się, należy te wyjścia, które są wstanie **1** po zliczeniu zadanej liczby impulsów podłączyć do wejścia 4-wejściowej bramki NAND.

> **PRZYKŁAD:** Licznik ma liczyć "do pięciu" (licznik modulo-5). Binarnym przedstawieniem liczby dziesiętnej 5 jest 4-bitowe słowo D**C**B**A** (0**1**0**1**). Należy podłączyć wyjście **C** oraz **A** do wejścia bramki NAND.

Do wyjść licznika należy podłączyć, za pomocą odpowiedniego przycisku, **wskaźnik 7-segmentowy** ułatwiający obserwację sposobu zliczania impulsów. Dobrać częstotliwość zliczanych impulsów (przez dobór **pojemności C** generatora oraz przez dobór **stopnia podziału** dzielnika) tak, aby można było swobodnie obserwować zmiany cyfr we wskaźniku.

Zamieścić uwagi odnośnie funkcjonowania całego układu.

UWAGA: *W **sprawozdaniu** należy zamieścić wyniki pomiarów, wykresy, obliczenia oraz wnioski i uwagi dotyczące poszczególnych punktów ćwiczenia.*

III. Literatura

1. R. Ćwirko, M. Rusek, W. Marciniak: Układy scalone w pytaniach i odpowiedziach, WNT, 1987

2. M. Morris Mano: Projektowanie systemów logicznych maszyn cyfrowych, WNT, 1975

3. R. L. Tokheim: Digital electronics, GLENCOE (McGraw-Hill), USA, 1994

4. A. J. Diefenderfer, B. E. Holton: Principles of electronic instrumentation, SAUNDERS COLLEGE PUBLISHING, USA, 1994

IV. Pytania kontrolne

1. Omówić działanie tranzystora jako elementu przełączającego.

2. Omówić podstawowe funkcje logiczne i sposoby przedstawiania funkcji logicznych.

3. Omówić podstawowe bramki logiczne.

4. Przedstawić metodykę projektowania układów logicznych:

   - tablica prawdy

   - układanie równań boolowskich,

   - realizacja układowa AND, OR, NOT,

   - realizacja układowa NAND.

5. Omówić system liczbowy binarny i heksadecymalny oraz wzajemną konwersję liczb zapisanych w obu systemach.

6. Omówić sposób kodowania liczb dziesiętnych w kodzie BCD(8421).

7. Co oznaczają terminy: bit, bajt, słowo?

8. Co oznaczają skróty: LSB, MSB?

9. Omówić podstawowe parametry techniczne scalonych układów cyfrowych.

10. Omówić pracę bramki NAND TTL.

11. Omówić pracę inwertera CMOS.

12. Porównać układy TTL i CMOS.

13. Omówić przerzutnik SR.

14. Omówić przerzutnik JK.

15. Omówić budowę i działanie licznika asynchronicznego.

16. Wyjaśnić terminy: pojemność licznika, długość licznika, długość cyklu licznika, licznik modulo-S.

17. Omówić działanie multipleksera UCY 74151.

18. Omówić wskaźnik 7-segmentowy oraz działanie dekodera sterującego UCY 7447.